

שטיינר והשאלה היהודית

שום דבר לא יביא את האנושות למפלטה יותר
מהשתרשות הרעיונות של דם, עם וגזע. שום
דבר לא יעצור את התקדמות האנושות יותר
מעליית רעיונות ישנים אלו (שטיינר, 1917)

האנתרופוסופיה היא מתודה יהודית להרס
המבנה הטבעי של העמים (היטלר על שטיינר,
1920)

מבוא

טענות ששטיינר ותורתו - האנתרופוסופיה - הנם גזעניים ונגועים בסממנים לאומניים ואפילו פשיסטים עלו בסוף המאה הקודמת לדיון במספר ארצות באירופה. בארץ, בעיקר בעקבות התקפות של ארגונים חרדיים קיצוניים, עלתה הטענה ששטיינר היה אנטישמי, שהיה לו חלק ברדיפת היהודים בתקופה שבין מלחמות העולם ולאנתרופוסופיה יש נטייה גזענית ואנטישמית.

טענות אלו הן מבחינתי הזדמנות להעמיק בכמה אספקטים של השאלה היהודית בכתבי שטיינר. מאמר זה אינו מתיימר בשום אופן להקיף שאלה מורכבת זו. הוא מנסה להראות את עמדתו הבסיסית של שטיינר בהקשר של העם היהודי, הדת היהודית והציונות. לא אתייחס לצדדים רבים בכתבי שטיינר שנגעו בדרך זו או אחרת בשאלה היהודית ועוסקים בשאלות אזטריות מעמיקות ביותר, משום שלשם כך תקצר היריעה.

רודולף שטיינר כתב כעשרים ספרים, מאות מאמרים בכתבי עת שונים והרצה יותר מ-6000 הרצאות בימי חייו. כך שכל התייחסות לשאלה זו או אחרת בכתביו מצריכה התעמקות בכמות חומר עצומה ומגוונת להפליא. בנוסף נטה שטיינר לראות את אותה שאלה, שוב ושוב, מנקודות מבט שונות ביותר ובהקשרים שונים. מכאן שמי שלא בקי בכתביו ובמתודות בהן עבד יכול בהחלט לגלות "סתירות" בדבריו. מובאות מסוימות מכתביו יכולות להישמע משונות ביותר באם לא לוקחים בחשבון את ההקשר בו הן נאמרו. זו אחת הסיבות לכך, שמאז ומתמיד יכול מתנגדי האנתרופוסופיה למצוא ציטוטים שהראו כביכול ששטיינר סותר את עצמו, אומר דבר והיפוכו, עוין או אוהד השקפת עולם זו או אחרת וכן הלאה.

סקיצה ביוגרפית קצרה

רודולף שטיינר (1861 – 1925) מדען, פילוסוף, סופר ומיסטיקאי ייסד את תורתו האנתרופוסופית בתחילת המאה העשרים. הוא נולד באזור קרואטיה של ימינו, כבן לפקיד רכבות זוטר, לימים היה אזרח בממלכה האוסטרו-הונגרית, חי שנים רבות בגרמניה ובילה את סוף שנותיו במרכז התנועה האנתרופוסופית ליד באזל בשווייץ. שטיינר רכש השכלה מדעית בטכניון של וינה וכבר בגיל צעיר התמחה בכתביו המדעיים של גיטה (Goethe) - המשורר, הסופר והמחזאי הגדול של הרומנטיקה הגרמנית. את עבודתו התחיל בעריכת כתביו המדעיים של גיטה, ואחר כך עבד כעיתונאי, מבקר ספרות ופילוסוף בווינה, בווימאר ובברלין של סוף המאה התשע-עשרה.

בתקופה זו קיבל שטיינר את תואר הדוקטור בפילוסופיה ופרסם מספר ספרים פילוסופיים¹. ספריו התמודדו עם שאלות אפיסטמולוגיות ובחנו את גבולות ההכרה האנושית. שטיינר ניסה להוכיח שלזו אין גבולות וכי מבחינה פילוסופית יש לכל אדם יכולת לקלוט מציאות והוויה שנמצאות מעבר לחוויות החושים הפיזיות.

בתחילת המאה העשרים חבר שטיינר לתנועה התיאוסופית וכעבור זמן קצר נהיה לראש החברה התיאוסופית הגרמנית. תנועה זו הוקמה ב-1875 על ידי הלנה בלבצקי (Helena Blavatsky), הנרי אולקוט (Henry Steel Olcott) וויליאם ג'אדג' (William Quan Judge) ושאפה למצוא דרכים לידע חדש ואוניברסלי. עם זאת היה לשטיינר ביקורת רבה על החברה התיאוסופית וזו הובילה אותו ב-1912 לצאת ממנה ולהקים את התנועה האנתרופוסופית. את האנתרופוסופיה הגדיר שטיינר בערוב ימיו במילים:

אנתרופוסופיה היא דרך של הכרה שרוצה להוביל את הרוחי שבישות האדם לרוחי שביקום. היא מופיעה באדם כצורך של הלב והרגש. היא חייבת למצוא את ההצדקה לקיומה בכך שהיא נותנת סיפוק לצורך זה. להכיר באנתרופוסופיה יכול רק האדם שמוצא בה, את מה שהוא חייב לחפש מתוך נפשו שלו. לכן רק אנשים כאלו יכולים להיות אנתרופוסופים, מי שמרגישים שאלות מסוימות על מהות האדם והעולם כצורך חיים, כפי שהאדם מרגיש צמא ורעב.

במהלך השנים הבאות ועד מותו ב-1925 כתב שטיינר ספרים ומאמרים והעביר אלפי הרצאות בארצות רבות באירופה על נושאים אנתרופוסופיים שונים². הפצת הידע ממקור שהוא כינה ה"עולם העל חושי" או "העולם הרוחי" הפכה לשליחות חייו. את שנות חייו האחרונות הקדיש

¹ לעברית מתורגם הספר: "פילוסופיה של החירות", הוצאת ניצת השחר בתרגום צבי מדר.

² ספרי היסוד בעברית: "גוף, נפש ורוח", "כיצד קונים דעת העולמות העליונים", מדע הנסתר", בהוצאת מיכאל.

שטיינר למה שהוא ראה כהפריית התרבות האירופית באימפולסים רוחיים מתוך האנתרופוסופיה. שטיינר בנה בהרצאות, במאמרים ובעבודה עם אנשים ממגוון תחומים את הבסיס ליצירת אמנות, רפואה, חקלאות, תנועה חברתית, מדעים, חינוך מיוחד וחינוך ברוח האנתרופוסופיה³.

שטיינר וגזענות

השקפתו הבסיסית של שטיינר, שבאה לידי ביטוי בספרי היסוד האנתרופוסופיים, במאמרו ובסדרות הרצאותיו הרבות היא שבעידן המודרני, כלומר בזמננו ניצב במרכז האדם עצמו על רוחו העצמאית והחופשית, מעבר לכל השתייכות גזעית, אתנית, דתית או מינית. בכל אדם טמון הפוטנציאל לחיים עצמאיים, חופשיים, מלאי יוזמה והתפתחות פנימית, ובדיוק פוטנציאל זה הוא הבסיס לכל חיי הרוח והחברה האנושיים. בראייתו ההיסטורית מדגיש שטיינר שוב ושוב את התפתחות התרבות האנושית במהלך הדורות לעבר העמדת רוח האדם העצמאית והחופשית במרכז ההווה התרבותית-רוחנית. כבר ספריו הראשונים, שהיו בדגש פילוסופי הדגישו איכות זו. בספרו הגדול הראשון, "הפילוסופיה של החרות" טוען שטיינר ליכולתו של האדם לפעילות חופשית ועצמאית, הן במישור המחשבתי והן במישור המעשי. חירות אנושית זו נקנית דרך מאבק עם היסודות הביולוגיים, החברתיים והקולקטיביים של קשריו האנושיים:

האדם משחרר את עצמו ממה ששייך לגזע ולתורשה... האדם מפתח תכונות ותפקודים משלו, ואת מקורם נחפש רק בו עצמו... מי ששופט בני אדם על פי קווי האופי השייכים למשהו כולל (גזע, עם תורשה), מגיע רק עד לגבול שמעבר לו הם מתחילים להיות ישויות שפעילותן מבוססת על הגדרה עצמית חופשית⁴.

מכאן גם מגיע שטיינר לתפיסה השמה דגש ומשמעות על האינדיבידואליות עצמה וייחודה המקורי והאישי מעבר לכל אלמנטים ביולוגיים: "מי שרוצה להבין את האינדיבידואל היחיד, חייב למצוא את הדרך אל ישותו המיוחדת ולא להתעכב על תכונותיו הגנטיות"⁵.

שטיינר שם אם כן את האינדיבידואליות היוצרת של כל אדם במרכזה של השקפת העולם האנתרופוסופית. זו הסיבה להתנגדותו הנחרצת לכל אלמנט גזעי וכל הקשר אחר שקשור למוצאו של האדם, דתו, איכות דמו וכן הלאה. במילותיו הוא: "שום דבר לא יביא את האנושות למפלתה יותר מהשתרשות הרעיונות של דם, עם וגזע. שום דבר לא יעצור את התקדמות האנושות יותר מעליית רעיונות ישנים אלו..."⁶ את התקדמות האנושות ראה שטיינר

³ לפירוט ראה באתר: <http://www.antro.co.il>

⁴ רודולף שטיינר, הפילוסופיה של החירות, תלתן, 1999, בתרגום צבי מדר, עמ' 181, 183. (עם כמה שינויים קלים שעשיתי בתרגום).

⁵ שם, 183.

⁶ מתוך מחזור הרצאות שניתן בדורנך, שוויץ, 29 בספטמבר עד 29 באוקטובר, 1917: GA 177, S 205, 206.

בהסתמכות מוחלטת על האדם האינדיבידואלי עצמו ורוחו החופשית, מעבר לכל הקשר גזעי, עממי, חברתי או תרבותי. בכך קשר את עצמו במודע לרעיונות ההשכלה, הליברליזם והאידיאליזם הגרמני של תחילת המאה ה-19. בעשרות מאמרים בכתבי עת שונים, עוד שנים לפני שהחל בפעילותו האנתרופוסופית, הוא התנגד נחרצות לעליית הרעיונות הגזעניים במונרכיה האוסטרו-הונגרית ובגרמניה וכפי שמיד נראה גם לרעיונות האנטישמיים.

המחקר הרציני ביותר שנעשה על הקשר בין השקפת העולם האנתרופוסופית וגזענות פורסם בהולנד בשנת 1998. מחקר זה נערך על ידי אנשי מקצוע (ללא כל קשר לאנתרופוסופיה) במימון הממשלה ההולנדית על מנת לקבוע אם יש ממש בהאשמות שהאנתרופוסופיה וחינוך ולדורף נגועים באלמנטים גזעניים⁷. ועדה זו מצאה 12 מקומות בכתבי שטיינר – מתוך 89000 עמודים שמכילים כל כתביו – שיכולים להראות כמפלים ובעייתיים, אם לוקחים אותם מחוץ להקשרם. אולם יחד עם זה היגיעה הועדה למסקנה חד משמעית: "אין מה לדבר על גזענות בכתבי שטיינר". הסיבה שמביאים החוקרים נובעת מאותם נימוקים שכבר הזכרתי:

שטיינר הדגיש שוב ושוב את ההתפתחות הרוחנית של האדם והאנושות, וראה את ההשפעות של פקטורים גופניים (ז. א. גם השתייכות לגזע מסוים) כפחות ופחות מהותיים עם התקדמות ההתפתחות. מסיבה זו קיים ניגוד מהותי בין גזענות ביולוגית ותמונת האדם האנתרופוסופית. תכונות ביולוגיות של האדם, כולל הבדלים ביולוגיים בין העמים והגזעים, אינם מהותיים לתמונת האדם האנתרופוסופית⁸.

הטענה ששטיינר היה גזען ושהאנתרופוסופיה מכילה יסודות גזעניים ומפלים היא כאמור מגוחכת. כל רוח האנתרופוסופיה מנוגדת לראייה מפלה או גזענית כל שהיא. על כך מעידים קודם כל כתבי שטיינר עצמו - המתבססים תמיד על רוחו העצמאית והאינדיבידואלית של כל אדם ואדם – ולא פחות שטחי החיים המעשיים שיצאו מתורה זו. על כך מעידים גם המאפיינים של מתנגדיה.

מי היו המתנגדים לשטיינר?

האמרה העממית אומרת: "אמור לי מי חבריך ואומר לך מי אתה". על אותו משקל ניתן לומר: "אמור לי מי מתנגדיך ואומר לך מי אתה". לשטיינר באופן אישי ולרעיונותיו האנתרופוסופיים היו מראשית פעילותו מתנגדים רבים. אלו פעלו בדרכים רבות נגד הפצת רעיונותיו, ואחר כך גם נגד הצדדים המעשיים הרבים שצמחו מרעיונות אלו במרחב האירופאי (חינוך, רפואה,

⁷ פורסם בגרמנית בשם: Anthroposophie und die Frage der Rassen, KonText, Info 3-Verlag, 1998. באנגלית ניתן למצוא תקציר באתר: <http://www.waldorflibrary.org/pg/home/home.asp>.

⁸ שם עמ' 312, 313.

חקלאות, אומנויות שונות ועוד). בין השאר ניסו כוחות מתנגדים אלו לפחות פעמיים להתנקש בחייו, וכן שרפו את בניין הגתהאנום הראשון (מרכז התנועה האנתרופוסופית בבאזל, שווייץ), שעל בנייתו עמלו במשך יותר מעשר שנים עשרות מתנדבים מכל ארצות אירופה.

זרם אחד של מתנגדים יצא מהתנועות הגזעניות-לאומיות בגרמניה ובאוסטריה לפני, במהלך ולאחר מלחמת העולם הראשונה. שטיינר עצמו כיוון אותם אליו, בהתנגדו נחרצות, במאמרים, נאומים והרצאות לקו הלאומני, גזעי ואנטישמי, שהלך והתחזק במרכז אירופה. הוא זיהה מיד מראשיתה את התנועה הנאצית, ואמר לאחד מעמיתיו לאחר ניסיון הפיכת הנפל במינכן, בשנת 1923 ("פוטש מרתף הבירה" שלאחריו נכלא היטלר בבית הסוהר, שם כתב את ספרו Mein Kampf ובתרגום לעברית "מלחמתי" או "מאבקי") "אם התנועה הזו תעלה לשלטון לא תוכל כף רגלי לדרוך יותר על אדמה גרמנית"⁹.

כבר בראשית דרכה התנגדה התנועה הנאצית לפעילותו של שטיינר ולפעילות התנועה האנתרופוסופית. בל נשכח ששתי התנועות חיו באותו מרחב גיאוגרפי וכמובן שמו לב אחת לשנייה. עוד בשנת 1919, לפני הקמתה הרשמית של המפלגה הנאצית אנו קוראים בעיתון של אחד מעמיתיו הראשונים של היטלר, דיטריך אקרט (יש שהגדירו אותו כמורה הרוחני של היטלר) את הכינוי: "קוסם יהודי"¹⁰. עבור שטיינר. לאחר הקמת המפלגה אנו קוראים שוב ושוב בעיתונה הידוע לשמצה פולקלישר באובכטר, "הצופה העממי" (Völklicher Beobachter) התייחסויות מאיימות ועוינות ביותר על שטיינר עצמו ועל פעילותו האנתרופוסופית, בין השאר הוא מואשם בהיותו: "יהודי בכל מובן וקשור לתנועה הציונית", "בעל דם לא טהור", "יהודי גליציאני" ועוד¹¹. היטלר בעצמו התייחס באותו עיתון לשטיינר וכתב: "האנתרופוסופיה היא מתודה יהודית להרס המבנה הטבעי של העמים"¹². בשנת 1922 הפסיק שטיינר מסע הרצאות גדול בגרמניה בעקבות ניסיון התנקשות בחייו בשעת הרצאה במלון "ארבע העונות" במינכן. חסידי אריך לודנדורף, (גנרל גרמני, גיבור מלחמת העולם הראשונה והאישיות החשובה הראשונה ששיתפה פעולה עם היטלר) פרצו לאולם בשעת ההרצאה וניסו לפגוע בשטיינר, רק משום שידידיו של שטיינר קבלו מידע מוקדם על ההתקפה המתוכננת וחסמו בגופם את המתנקשים הוא הצליח לצאת מכך בשלום.

מיד עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, בשנת 1933 החלו דיונים במשטרת הביטחון ובמשרד לענייני גזע בנוגע לאנתרופוסופיה ולבתי ספר ולדורף – האם הם "מקובלים גזעית", או "לא

⁹ Uwe Werner, Anthroposophen in der Zeit des Nationalsozialismus, Oldenbourg, 1999, p 8
¹⁰ Bader, Leist, Ravagli, Rassenidiale sind der Niedergang der Menschheit, Anthroposophie und der Antisemitismus Vorwurf, Freis Geistesleben, p 35

¹¹ שם, עמ' 37.

¹² שם, עמ' 36.

מקובלים גזעית" בלשון הנאצית. דו"ח של חוקר מיוחד, פרופסור ידוע לתחומי דתות שהוכן למען המשרד לביטחון הפנים הנאצי בשנת 1935 קובע:

אני רואה את השקפת העולם האנתרופוסופית, שהנה בכל הקשר שהוא בינלאומית ופציפיסטית, כחסרת כל קשר להשקפת העולם הנאצית. השקפת העולם הנאצית בונה את יסודותיה על דם, גזע ועם וכן על הרעיון של המדינה הטוטאלית. בדיוק רעיונות אלו של הרייך השלישי נדחים על ידי האנתרופוסופיה.¹³

ואכן מיד אחר כך הוצאה האנתרופוסופיה, על כל פעילותיה, מחוץ לחוק בגרמניה הנאצית. בין הסיבות שמובאות בפקודה שהוציאה את התנועה האנתרופוסופית מחוץ לחוק מובא בין השאר ההאשמה שיש בה אלמנטים יהודיים. מסמך אחר של משטרת הביטחון עצמה אומר:

האנתרופוסופיה משחררת את הכבלים לעם ולגזע... בכך היא ממשיכה את הקו של ההשכלה, של האידיאליזם הגרמני והרוח הליברלית... מסיבות אלו האנתרופוסופיה היא אנטי-גזענית, אנטי-לאומית, בינלאומית, פציפיסטית ובמיוחד ניכרות בה השפעות יהודיות...¹⁴

גורל דומה ציפה גם לבתי ספר ולדורף, אלו נסגרו בזה אחר זה עד שנת 1937. הסיבה שצוינה בתכתובות הנאציות הייתה: "בתי הספר שנבנו על הפדגוגיה של שטיינר והיסודות האנתרופוסופיים עושים שימוש במתודות הוראה שמכוונות לאינדיבידואלי ולאדם הפרטי עצמו, ואין להם כל קשר עם עקרונות החינוך הנאצי"¹⁵.

שטיינר ואנטישמיות

האנטישמיות היתה ועודנה צורה מיוחדת של גזענות, שרואה בעמים השמיים ובמיוחד ביהודים את כל הרוע, המכוער והמושחת באדם ובאנושות. למה היא יכולה להוביל נוכחנו לראות במהלך המאה הקודמת. לעומת האנטישמיות בעת העתיקה ובימי הביניים, שהייתה בעיקר על רקע דתי וניתן היה בדרך-כלל לחמוק מביטוייה על ידי המרת הדת, צמחה במאה ה-19 ובראשיתה של המאה ה-20 אנטישמיות חדשה ובאיכות שונה. הפעם עמד במרכז הדימוי של היהודי העשיר, המנצל, השולט בעולם כולו מחד, והיהודי הנחות גזעית, בעל הדם המלוכלך, מעין טפיל מזוהם ומזהם של האנושות מאידך. לענייננו, שטיינר חי בדיוק בזמן זה

¹³ Uwe Werner, Anthroposophen in der Zeit des Nationalsozialismus, Oldenbourg, 1999, p 67

¹⁴ Bader, Leist, Ravagli, Rassenidiale sind der Niedergang der Menschheit, Anthroposophie und der Antisemitismus Vorwurf, Freis Geistesleben, p 15

¹⁵ ..Uwe Werner, Antjroposophen in der Zeit des Nationalsozialismus, Oldenbourg, 1999, p 76

של עיצוב הרעיונות האנטישמיים במרכז אירופה, חווה את עלייתם והשפעתם והתנגד אליהם נחרצות לאורך כל פעילותו הציבורית.

עם ראשיתה של המאה ה - 20 כתב שטיינר סדרה של כתבות נגד האנטישמיות בעיתון: "ידיעות מהאגודה להתנגדות לאנטישמיות", שערך ידידו המשורר היהודי דיכטר יקובובסקי. בסדרת מאמרים זו¹⁶ כתב שטיינר נחרצות ובמילים קשות נגד התעמולה האנטישמית וטען שזו מייצגת תופעה של "נפילה והידרדרות" של התרבות והפוליטיקה, שהיא מרעילה את השיח הפוליטי ומסוכנת לא רק ליהודים אלא לכל בני התרבות. במאמר בכתב עת אחר באותה תקופה (1901) מבקר שטיינר בחריפות את הנימוקים והחשיבה מאחורי הפולמוס האנטישמי וטוען: "האנטישמיות אינה נושא מחשבות עמוקות במיוחד, אפילו לא אמרות או סיסמאות מלאות שאר רוח... אנו שומעים שוב ושוב את אותו קו שטחי... את אותם יצרים ורגשות עמומים"¹⁷. באותו מאמר תוקף שטיינר גם את הדעה שהיהודים שונים במשהו מבני העמים האחרים: "מי שעניו בראשו יכול לראות שאין הדבר נכון לומר שהקשר בין היהודים לבין עצמם חזק יותר מהקשר שלהם לתרבות המודרנית. ואם זה רק נראה כך בשנים האחרונות גרמה לכך האנטישמיות עצמה"¹⁸. את "הפרוטוקולים של זקני ציון" ראה שטיינר כבר בסוף המאה ה - 19 כ"עיוות וזיוף של חוגים ראקציונרים קיצוניים"¹⁹.

שטיינר לחם בכל יכולתו כנגד עליית האנטישמיות בזמנו, קודם כל משום שהוא האמין ברוח העצמאית והחופשית של כל אדם, מעבר לכל הקשר גזעי, דתי או אתני. לכן הוא ראה את האנטישמיות כ"עלבון לכל אמונה ברעיונות, במיוחד זהו עלבון לרעיון שהאנושות (האדם) עומדת מעל לכל צורה (גזע, עם) בה היא באה לידי ביטוי"²⁰. שטיינר מסיים מאמר זה בקריאה הבאה: "בקשר לאנטישמיות, שהיא מחלה תרבותית, המצב הנו כזה, שלכל אדם שלוקח חלק בשיח הציבורי, לא צריך להיות ספק כל שהוא בשיפוט ובהתייחסות אליה"²¹.

ההתייחסות הראשונה הידועה של שטיינר לשאלת היהודים ושאלת האנטישמיות היא במאמר ביקורת על הספר: "הומונקולוס" מאת רוברט המרלינג, מאמר שפורסם בשבועון: "השבועון הגרמני", ששטיינר היה עורכו במשך חצי שנה. במאמר זה²², אליו עוד אתייחס בהמשך, מתייחס שטיינר בצורה מאוד אוהדת לספר וכותב דברים נחרצים ביותר על מקומה של היהדות

¹⁶ Bader, Leist, Ravagli, Rassenidiale sind der Niedergang der Menschheit, Anthroposophie und der Antisemitismus Vorwurf, Freis Geistesleben, p 35, 36

¹⁷ שם עמ' 36.

¹⁸ שם עמ' 39.

¹⁹ Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 62.

²⁰ שם עמ' 40.

²¹ שם עמ' 42.

²² Rudolf Steiner, Ueber Homunkulus, Deutsche Wochenschrift, 16/17, (1988), in: Gesammelte Aufsätze zur Literatur, 1884 – 1902, GA 32, S 145 – 155.

בתקופתו. יחד עם זה הוא מסתייג לחלוטין מהטון האנטישמי המופיע בספר ומכמה וכמה אמירות אנטישמיות של המרלינג.²³

חוקרים רבים וידועי שם, היסטוריונים וחוקרי דתות²⁴, (George, L. Mosse; Joern Ruesen;) (Uwe Puschner; Wolfgang Benz; Michael Rissmann) מסתייגים באופן נחרץ מסיווגו של שטיינר ותורתו האנתרופוסופיה כנגועים באנטישמיות או בגזענות: "התמיכה של שטיינר בהיטמעות של היהודים בשאר עמי המערב מבדילה אותו בצורה ברורה מהוגים אנטישמיים וגזענים"²⁵.

גם אחד מהמתנגדים הגדולים של האנתרופוסופיה בזמננו, חוקר והיסטוריון שכתב כמה וכמה ספרים על שטיינר והאנתרופוסופיה, הלמוט צנדר (Zander) קובע בספריו שאין אפשרות לראות בשטיינר אנטישמי ושתורתו ודרכו אינם נמצאים בצד הזה של המפה הפוליטית²⁶.

שטיינר ויהודים

היחס ליהודים לא נשאר אצל שטיינר ברמה האידיאלית והמחשבתית בלבד. לדוגמא הוא חי אצל משפחה יהודית בווינה, בשנים 1884-1890, חניך את ילדיה (במיוחד השקיע באחד מילדיה שהיה ילד עם בעיות התפתחותיות) והיה כבן בית באותה משפחה. היו לו חברים יהודים רבים, גם בתקופת חייו בווינה גם בווימאר וגם בברלין: שם השתייך במפנה המאות לקבוצת האומנים Die Kommenden בה היה גם הסופר היהודי סטפן צוויג. זה כתב עליו בקצרה אך בהתפעלות בספרו האוטוביוגרפי: "העולם של אתמול"²⁷. בין שאר ידידיו היה לדוגמא גם שמואל הוגו ברגמן, פרופסור לפילוסופיה, ממקימי האוניברסיטה העברית, ולימים הרקטור שלה, שהיה בעל יחס אמביוולנטי לאנתרופוסופיה, אך ללא ספק כיבד והעריך מאד את שטיינר. ברגמן אף הקדיש לו פרק מיוחד בספרו "אנשים ודרכים"²⁸, שם מדגיש ברגמן את חשיבותו של שטיינר כפילוסוף שהצליח להקים אידיאליזם אובייקטיבי, וכמי שלקח את רעיון ההתפתחות הלאה מעבר לביולוגיה אל תחום החיים המוסריים של האדם החופשי.

בחברה האנתרופוסופית עצמה היו יהודים רבים, חלקם מראשי דובריה ופעיליה, כמו קרל אונגר, הרמן פון ברבלה, ארנסון ועוד רבים אחרים. (רובם היגרו לארה"ב או לבריטניה עם

²³ Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 34,35.

²⁴ הרשימה המלאה כולל ציטוטים והסברים ב:

Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 57.

²⁵ שם.

²⁶ Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 56.

²⁷ סטפן צוויג, העולם של אתמול, זמורה-ביתן.

²⁸ ברגמן, ה. (1967). אנשים ודרכים. מוסד ביאליק.

עליית הנאצים לשלטון). דבר זה לא נעלם מעיני האנטישמים עצמם, וכך כותב דיטריך אקרט בשנת 1919 בעיתון לאומני שהיה מעין הקדמה לעיתון של המפלגה הנאצית:

וכאן אני מגיע לנקודה, היהדות אצל השטיינרזם... לא חסרו קולות שרואים בשטיינר פשוט יהודי לכל דבר, מראהו וכל צורת פעולתו והוראתו מצביעים על כך... גם העובדה שבתנועתו דווקא היהודים הם החברים הנאמנים, האינטימיים והחשובים ביותר... הייתי מכנה אותה פשוט תנועת היהודים²⁹.

יחד עם זה היתה לשטיינר דעה מאוד נחרצת על היהדות בימיו. אציגה תחילה ואז אנסה להסביר את הרקע הרעיוני ממנו היא נובעת. כבר באותו מאמר ביקורת מוקדם על הספר הומונקולוס מאת המרלינג באה השקפה זו של שטיינר לידי ביטוי:

היהדות כיהדות מיצתה את עצמה, אין לה יותר הצדקה בחיים המודרניים, והעובדה שהיא המשיכה להתקיים היא טעות של ההיסטוריה עולמית, טעות שיהיו לה השלכות. אנו מתכוונים במקום זה לא רק לצורות של הדת היהודית אלא לרוח היהדות... היהודים עצמם צריכים להתעורר להכרה זו, שכל מאמצייהם לקיום נפרד חייבים להעלם דרך ההתמזגות עם הרוח של הזמן המודרני³⁰.

מה היתה השקפתו של שטיינר ומדוע כתב בצורה כה נחרצת על כך ש"רוח היהדות" צריכה להתמזג עם הרוח המודרנית? וגם כיצד ניתן לחבר גישה זו עם התנגדותו העקרונית ומאבקו נגד האנטישמיות, מאבק שליווה את כל חייו הן כעיתונאי, הן כפילוסוף והן כמנהיג של תנועה רוחנית?

בכדי להבין גישה זו של שטיינר יש להבין את תפיסת עולמו הפילוסופית. שטיינר ראה את ההתקדמות של האנושות כעליה הדרגתית וכהתפתחות ממסגרת של אמונות דתיות והתגלויות "מלמעלה" לקראת חשיבה חופשית ותפיסה אינדיבידואלית רדיקלית, אותה כינה בספרו הפילוסופי הראשון: "אינדיבידואלים אתי"³¹. במרכז השקפת עולמו עמדה תמיד האינדיבידואליות של כל אדם כישות עצמאית, חופשית ובעלת קיום ופוטנציאל אין סופי. מרכז הישות האנושית, הנשמה שלו היא המטרה העליונה של כל אדם ושל האנושות בכללותה. זו

²⁹ Bader, Leist, Ravagli, Rassenidiale sind der Niedergang der Menschheit, Anthroposophie und der Antisemitismus Vorwurf, Freis Geistesleben, p 44.

³⁰ Rudolf Steiner, Ueber Homunkulus, Deutsche Wochenschrift, 16/17, (1988), in: Gesammelte Aufsätze zur Literatur, 1884 – 1902, GA 32, S 152.

³¹ שטיינר, ר. (1999). פילוסופיה של החירות. הוצאת תלתן.

אחת הסיבות לכך, שבמיוחד בתקופה בה כתב שטיינר מילים אלו על היהדות, הוא נלחם גם, ובמרץ גדול בהרבה, נגד כל הדוגמות והמסורות של הכנסייה הנוצרית³².

גישה אינדיבידואלית זו גוררת בעקבותיה גם את מקומה המרכזי של מחשבת החירות באנתרופוסופיה. זוהי דרך רוחנית חופשית לגמרי, במסגרתה כל אחת ואחד יכולים למצוא מחשבות, הנחיות, תרגילים ומדיטציות מגוונים ורבים לקידום התפתחותם, אולם תמיד מתוך בחירה אישית, תמיד ללא כל כפייה או הכרח ולעולם ללא מנהיג סמכותי, כללים מחייבים או מסגרת כל שהיא. החופש האישי והכבוד לנשמתו של כל אדם עומדים תמיד במרכז המחשבה והמעשה באנתרופוסופיה.

ההתפתחות של האינדיבידואליות האנושית, לאור האנתרופוסופיה, עוברת במהלך ההיסטוריה שלבים שונים של שחרור וחופש. בדיוק כשם שהילד הרך עודנו סמוך על הוריו וסביבתו הקרובה ועושה את רוב מעשיו מתוך חיקוי, כך גם היה האדם בעבר הרחוק קשור לגמרי לכוחות הטבע, לשבת, למשפחה למסורות ולכללים מחייבים. הוא גם היה הרבה פחות חופשי מבתקופתנו. כבלים רבים סגרו עליו מכל עבר. היחיד אם כן עובר התפתחות וצמיחה אלי בגרות, שחרור ועצמאות. יחד עם זה יש משמעות גם לתרבות, לעם, לאזור ולכל המכלול החברתי שעוטף את היחיד. מנקודת הראות האנתרופוסופית יש לעמים, לתרבויות ולדתות תפקיד היסטורי ובעל משמעות בהתפתחות זו.

לכל עם או תרבות יש כביכול תרומה ייחודית משלו. כך גם לעם היהודי. בכתביו של שטיינר ישנם עשרות אם לא מאות עמודים המתארים את השליחות החשובה שהיתה בעבר לדת היהודית ולנביאיה הגדולים. לזרם של העם היהודי היתה להשקפתו של שטיינר שליחות חשובה ביותר והשפעה עצומה על כל התפתחות האנושות. עמדתו הפילוסופית-רוחנית של שטיינר היתה שהעם היהודי על מורשתו הייחודית היווה את הבסיס האזוטרי לנצרות ולכל הישגי תרבות המערב. תפקידו ושליחותו היו לדעת שטיינר להביא את אימפולס החשיבה החופשית, המופשטת והמדעית, יחד עם אימפולסים מוסריים עמוקים לכל שאר האנושות. האמונה באל אחד, אותו לא רואים, האיסור על עשיית "פסל ומסכה", עשרת הדיברות ושאר חוקי המוסר, תורת הנביאים, אלו ועוד מצביעים מבחינת שטיינר על כיוון זה. שאר עמי העולם ספגו אימפולסים אלו מהעם היהודי וקבלו ממנו השראה במשך מאות שנים.

באחת מהרצאותיו מנסח זאת שטיינר כך:

Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 38, 39. ³²

מה שהאנושות המאוחרת חבה למשה הוא הכוח שאפשר את התפתחות התבונה והאינטלקט, חשיבה עצמאית אודות העולם ותופעותיו מתוך תודעת האני האינדיבידואלי, ההתבהרות המחשבתית אודות תופעות העולם.

לאחר שנתן את ההשראה המתוארת היה על העם היהודי, שוב לאור ההשקפה של שטיינר, להיטמע בשאר האנושות, להמשיך ולהשפיע, אבל לא כזרם רוחני ותרבותי נפרד אלא כחלק משאר עמי ותרבויות העולם. מכאן המשפט בציטוט הנזכר לעיל: "היהדות כיהדות מיצתה את עצמה, אין לה יותר הצדקה בחיים המודרניים". הוא קרא ליהודים בתקופתו ולמה שכינה "רוח היהדות" להיטמע בחברה הכללית של עמי אירופה, דווקא משום שכיבד והעריך את תרומת היהודים לתרבות האירופאית, משום ש"היהודים זקוקים לאירופה ואירופה זקוקה ליהודים"³³.

מכאן ניתן להערכתי לראות מדוע ראה שטיינר את היהדות באור המוצג כאן. אפשר להסכים או לא להסכים עמו על הנחות היסוד שלו, ולרובנו כיהודים ישראלים יש בוודאי השגות רבות על דעותיו, אבל יש להבין כאשר הוא מדבר וכותב על היהדות ומקומה בעולם המודרני. ציטוט מאחד ממאמריו המוקדמים מביא את גישתו של שטיינר לשאלת היהודים לדעתי בצורה המזוקקת ביותר:

לטעמי מעולם לא היתה קימת "בעיית היהודים", זאת משום שלעולם לא שפטתי את האדם וכל אדם לאור משהו שונה מאשר האינדיבידואליות, האישיות המיוחדת שלו עצמו. מכאן שאם אדם מסוים הוא יהודי או לא, היה עבורי תמיד חסר כל משמעות.³⁴

יש להדגיש, שטיינר קיווה שיהודים יעלמו וייטמעו בעמי אירופה לא מפני שהיה אנטישמי, אלא בדיוק ההפך, משום שהכיר באיכויות החשובות שיש לעם היהודי וראה איכויות אלו נטמעות ומחזקות את שאר עמי אירופה.

פרשת דרייפוס

דרייפוס היה קצין יהודי בצבא הצרפתי שהואשם (1894) בבגידה במולדת, הורשע ונשלח למושבת עונשין (1895), ערער (1899), זכה למשפט חוזר ולבסוף בוטלה הרשעתו (1906), דרגותיו הוחזרו לו והוא חזר לשרת בצבא. פרשת דרייפוס זכתה להדים רבים בצרפת עצמה ובעולם התרבות והפוליטיקה האירופאית של אותה תקופה. רבים ראו ועדיין רואים בה סימפטום מובהק לעליית האנטישמיות המודרנית, במיוחד על רקע התרחשות הפרשה בצרפת דווקא, שהייתה מאז המהפכה נושאת דגל זכויות האזרח והשוויון בין כלל אזרחיה. (צרפת

³³ שם, עמ' 35.

³⁴ Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 44.

הייתה המדינה הראשונה באירופה שנתנה ליהודים שוויון זכויות, זמן קצר לאחר המהפכה) הרצל, שהיה כתב של עיתון וינאי בפריז בדיוק בתקופה זו, הגיע בעקבות פרשת דרייפוס (אותה סיקר בעבור עיתונו "נויה פראעה פרסה") למחלה ומשבר אישי חמור. חוקרים רבים סבורים שפרשת דרייפוס הובילה אותו בסופו של דבר לרעיון הציוני.

שטיינר, שהיה בעת התרחשות הפרשה עורך של "המגזין לתרבות" בברלין, התייחס רבות לפרשת דרייפוס ותקף בחריפות את המשפט ואת מניעיו האנטישמיים³⁵. הוא ראה בפרשה מזימה פוליטית של ממשלת צרפת, שיכלה לצאת אל הפועל רק מפני שדרייפוס עצמו היה יהודי, וש"השיפוט הבהיר" ו"חוש לאמת" במקרה זה לא באו לידי ביטוי בגלל ההשפעה הרעה של "האינסטינקטים הירודים של העם"³⁶. בכתיבתו התנגד שטיינר בחריפות לעמדה שיוצגה אז על ידי רבים מאנשי הרוח והעיתונאים הגרמנים, שזהו עניין צרפתי פנימי ואל לגרמנים להתערב בו. מבחינתו היתה זו עמדה מוסרית ראויה שיש לבטאה בקול רם וצלול³⁷.

שטיינר ועמדתו לגבי הציונות

את הציונות ניתן לראות על רקע העלייה של התנועות הלאומיות באירופה בחצי השני של המאה ה-19. מנגד עמדה הציונות בתקופת התהוותה כתנועה לאומית במאבק קשה עם הרוח הליברלית שגם היא אפיינה את הזמן. כמו על שאר תושבי אירופה, עברו גם על היהודים, החל מהמאה ה-17 תהליכים של חילון (תנועת ההשכלה). ברוב ארצות מערב ומרכז אירופה ניתנה ליהודים במהלך המאה ה-19 אמנציפציה (שוויון זכויות בפני החוק), ורבים מהם מצאו את דרכם בהיטמעות תרבותית בעמים בהם ישבו. הרצל עצמו, כליברל מובהק ראה, רק כמה שנים ספורות לפני שהגה את הרעיון הציוני, את הפתרון לשאלה היהודית בהתבוללות תרבותית ורוחנית. תכניתו הייתה שכל היהודים, ביום אחד ינהרו לכנסיות במקום מושבם, יתנצרו בחגיגה גדולה וכך יבוא הקץ על בעיותיהם³⁸ (רעיון, שהוא עצמו הסתייג ממנו בגיל מאוחר יותר וראה בו חולשת נעורים).

בתחילת המאה ה-20 עמדו יהודי אירופה אם-כן מצד אחד מול עליית האנטישמיות, הפצת פרסומים ורעיונות גזעניים, מפלגות אנטישמיות ובנוסף הפוגרומים עקובי הדם ברוסיה, ומצד שני מול הקבלה של רוב הציבור הנאור במערב אירופה את היהודים כחלק בלתי נפרד ומובן מאליו מהתרבות הכללית. דוגמא טובה לקו זה ניתן למשל לראות בהתגייסות המסיבית והמובנת מאליה של היהודים לשורות הלוחמים במסגרת מלחמת העולם הראשונה, זאת במסגרת העמים בהם חיו, הווה אומר, לשני הצדדים הלוחמים.

³⁵ ראה לדוגמא שלושה מאמרים ב"מגזין לספרות", GA 31.

³⁶ שם, עמ' 221.

³⁷ Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 40.

³⁸ ראה לדוגמא: עמוס אילון, הרצל, עם עובד, 1977, עמ' 135.

חשוב לזכור שהימים הם טרם עליית הנאצים להשפעה או לשלטון בגרמניה ולפני השואה. ליהודי אירופה ולאנשי הרוח בה לא הייתה הפרספקטיבה שיש לנו כיום. רוב יהודי אירופה, במיוחד בארצות המשכילות (אנגליה, צרפת, גרמניה, אוסטריה) ראו בהרצל תימהוני, ובתנועה הציונית משהו חסר הקשר ומוזר ולא ראו כל סיבה לעזוב את תרבותם ומציאות חייהם באירופה. זו גם הסיבה שהרצל כמעט ולא קיבל תמיכה מיהודים עשירים ובעלי מעמד באירופה, ונאלץ לפנות גם במישור הרעיוני וגם במישור הכלכלי לעם היהודי הרחב, במיוחד במזרח אירופה.

כאמור רוב היהודים המשכילים, "יהדות האמנציפציה" במערב אירופה ומרכזה: אנשי רוח, תרבות, פוליטיקה ובעלי ממון, ראו בהשתלבות ובהתבוללות בחברה האירופאית את הדרך הנכונה לפתרון שאלת יהודים. הרעיון שהיהודים יחיו את האומה היהודית העתיקה, יחזרו וידברו עברית (הרצל עצמו דיבר גרמנית, צרפתית ומעט אנגלית ולא ידע כמעט בכלל עברית, וגם בקונגרסים הציונים הראשונים דברו כדבר מובן מאליו גרמנית) וינהלו אי שם במזרח, מדינה משלהם נראה להם לא מעשי, וחסר כל מניע ממשי. אבל לא רק אנשים פרטיים התנגדו לציונות, גם רוב הארגונים והועדים היהודים בארצות אירופה השונות התנגדו אליה בחריפות: "ועד שליחי הקהילות", ו"אגודות אחים" בבריטניה, "כל ישראל חברים" בצרפת, "הועד היהודי האמריקאי" בארה"ב, אם רק נמנה חלק מהם. בנוסף התנגדו אליה גם רובם הגדול של הרבנים והגופים האורתודוקסים, שכן זוהי "דחיקת הקץ" ומהפכה חילונית מודרנית במהותה. מתנגד נחרץ נוסף היה ארגון הבונד, שהיה חילוני ובעל אוריינטציה סוציאליסטית וכמובן המפלגות והארגונים הקומוניסטים (שראו את הישועה בהקמת קומוניזם בינלאומי והתנגדו עקרונית ללאומיות).

מתוך השקפתו הפילוסופית המעמידה במרכז את חירותו והעצמתו של האינדיבידואל, התנגד שטיינר בחריפות לכל התנועות הלאומיות באשר הן (במיוחד דרך אגב ללאומיות הגרמנית). הוא ראה בהן נסיגה אחורה בהתפתחותה של האנושות, ושריד להשקפת עולם לא מודרנית, שמתבססת בין היתר על כוחות עבר, יצרים, וקשרי דם ותורשה. מתוך התנגדותו זו להשקפות לאומיות וגזעיות הוא התנגד גם לציונות. הוא כאמור העריך ביותר את העם היהודי, מורשתו, תרבותו וערכיו הדתיים, וכן העריך והיה קרוב אישית ליהודים רבים בני זמנו, וראה את השתלבותם בחברה ובתרבות המודרנית, בכל ארץ וארץ כאידיאל הנכון. אידיאל זה מופיע שוב ושוב במאמרים, הרצאות ושיחות שקיים בשלהי המאה ה-19 וראשיתה של המאה ה-20.

דוגמא מייצגת לקו זה ניתן לראות בהרצאה של שטיינר משנת 1924, כבר בערוב ימיו, בה הוא אומר: "כך ניתן לומר: כל מה שהיה נחלת היהודים, כעת בצורה מודעת, יכול להפוך ולהיות

נחלת כל האנושות. לכן היהודים יכולים כעת להיטמע בקרב העמים, להשתלב בקרבם...³⁹. דעתו הייתה ש"היהודים זקוקים לאירופה ואירופה זקוקה ליהודים"⁴⁰. קטע מהרצאה של שטיינר בשנת 1924 (לעובדי הגתאנום) מסכם להערכתו במדויק את גישתו:

לכן כבר מהתחלה ראיתי ברגשות מעורבים את הקמתה של התנועה הציונית על ידי היהודים. הקמה של מדינה יהודית... בכך חוטאים נגד כל מה שהוא כה חשוב בתקופתנו... דבר זה הוא כעת לגמרי לא שייך לרוח הזמן, שכן לפעול היום ברוח הזמן משמעו שכל אדם, ללא הבדל של גזע, עם או מעמד יכול למצוא את מקומו... מאד נחוץ בזמננו שיראו זאת בצורה ברורה, שלא הגזע, לא העם אלא האנושי-כללי יעמוד במרכז⁴¹.

מכאן גם ביקורתנו הנוקבת, שוב כעורך של ה"מגזין לספרות" בברלין, מיד לאחר הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897:

אני מחזיק בדעה שהאנטישמיים הנם אנשים לא מסוכנים, הם כילדים קטנים... הרבה יותר חמור מהאנטישמיים אני רואה את מנהיגיהם הציונים חסרי הלב של היהודים, האדונים הרצל ונורדאו, הם עושים ממשחק ילדים תנועה היסטורית... הם מפתים של עמם⁴².

אפשר כמובן להשיג על עמדתו של שטיינר שהאנטישמיים הם "אנשים לא מסוכנים", במיוחד לאור הפרספקטיבה ההיסטורית שיש לנו לאחר יותר ממאה שנה, ואפשר לא להסכים עם ניתוחו ההיסטורי אודות מנהיגי הציונות, אולם אין ספק שהוא מבחינתו ייצג השקפה עקבית, המתבססת על רעיונותיו אודות התפתחות האדם והאנושות, השקפה הרואה בתנועות לאומיות נסיגה התפתחותית ומנגד במיזוג תרבותי ואתני ובהעמדת האינדיבידואליות האנושית במרכז את הקידמה של המין האנושי: "לטעמי מעולם לא היתה קימת "בעיית היהודים", זאת משום שלעולם לא שפטתי את האדם וכל אדם לאור משהו שונה מאשר האינדיבידואליות, האישיות המיוחדת שלו עצמו"⁴³.

*

שטיינר אכן התנגד נחרצות לתנועה הציונית, אולם התנגדות זו לא באה מתוך התנגדות ליהודים עצמם, ההפך, מתוך הערכה וכבוד למסורתם, תרבותם ומטענם הרוחני. ניתן להסכים או לא להסכים עם שטיינר בנוגע לדעה זו, אולם ברור שאין בה כל נימה של התנגדות או דחייה

³⁹ מתוך ההרצאות של שטיינר לעובדי הגתאנום : Rudolf Steiner, GA353, S. 202

⁴⁰ Rudolf Steiner, GA 35, S 148

⁴¹ Rudolf Steiner GA 353, S201

⁴² Rudolf Steiner: "Die Sehnsucht der Juden nach Palestina". In: "Magazin der Literatur", 38, 1897.

⁴³ Ralf Sonnenberg, Anthroposophie und Judentum. Kontext, Info 3, s 44

של העם היהודי, דעה זו הייתה אז (כאמור לפני עליית הנאצים ולפני השואה) הדעה המקובלת על רוב החוגים הליבראליים בארצות מרכז אירופה, וכן על רוב היהודים עצמם.

ובאירוניה על אלו מהחרדים התוקפים אותו כיום בקונטרסים ופמפלטים ניתן להוסיף כי לדעה זו של שטיינר היו שותפים בשעתו כל הזרמים החרדיים בעם היהודי.